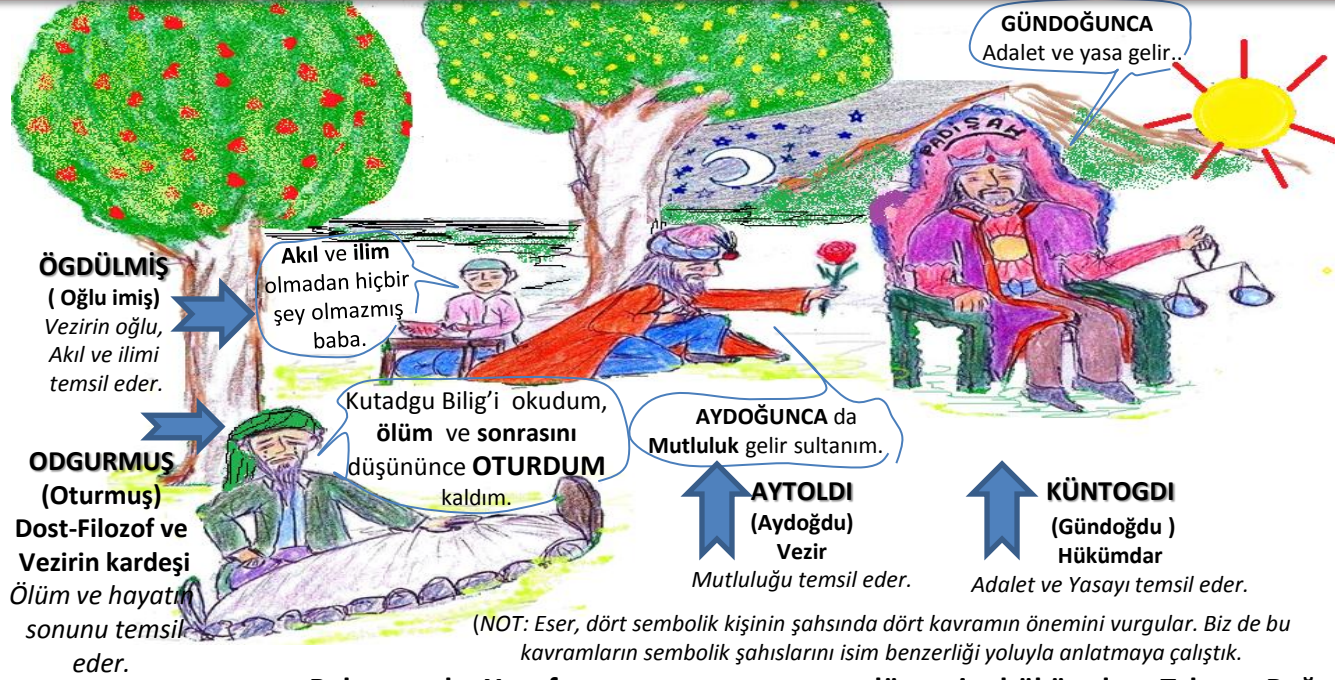

İLK İSLAMİ ESERLER

KUTADGU BİLİĞ (Mutluluk Veren Bilgi) YUSUF HAS HACİP (1069-1070)

ÖGDÜLMİŞ
(Oğlu imiş)
Vezirin oğlu,
Akıl ve ilimi
temsil eder.

ODGURMUŞ
(Oturmuş)
Dost-Filozof ve
Vezirin kardeşi
Ölüm ve hayatın
sonunu temsil
eder.

Akıl ve ilim
olmadan hiçbir
şey olmazmış
baba.

Kutadgu Bilig'i okudum,
ölüm ve sonrasını
düşününce **OTURDUM**
kaldım.

AYDOĞUNCA da
Mutluluk gelir sultanım.

AYTOLDI
(Aydoğdu)
Vezir
Mutluluğu temsil eder.

KÜNTOGDI
(Gündoğdu)
Hükümdar
Adalet ve Yasayı temsil eder.

(NOT: Eser, dört sembolik kişinin şahsında dört kavramın önemini vurgular. Biz de bu kavramların sembolik şahıslarını isim benzerliği yoluyla anlatmaya çalıştık.)

Kutadgu Bilig, **Balasagunlu Yusuf** tarafından yazıldıktan sonra **dönemin hükümdarı Tabgaç Buğra Han'a** sunulur. Han, bu eseri beğenerek sanatçıya "**Has Hacip**" unvanını verir.

Eserdeki olaylar, **Küntogdı-hükümdar** (Doğruluk, adalet ve yasa), **Aytoldı-vezir** (mutluluk), **Ögdülmiş-Vezirin oğlu** (akıl, ilim ve anlayış), **Odgurmuş-Dost filozof -Vezirin kardeşi** (ölüm ve hayatın sonu) gibi, sembolik (Alegorik) dört kişinin şahsında; karşılıklı konuşma, tartışma ve mektuplaşmalarla anlatılır. Yani eser, bu dört kişinin şahsında dört kavram üzerine kurulur. Dolayısıyla **Adalet-mutluluk-ilim-ölüm**'ü temsil eden bu kişilerin temsil ettiği bu değerlerin insan, toplum ve devlet hayatında ne kadar önemli olduğu vurgulanır.

Eserin Esas Yazılış Amacı: İnsanları mutlu etmek, toplumsal bozulmaları düzeltmek, din, devlet ve ahlak konularında insanlara bilgi vermek amacıyla didaktik yazılan bir eserdir. Eserin içinde devlet yönetimi ile ilgili bilgiler olduğundan aynı zamanda **ilk siyasetname** ve **didaktik** özellik taşır...

Eserden örnek cümleler: "Ey büyük ilim sahibi! Nefsinin esiri olma! Çünkü nefsin seni esir ederse, kurtuluş fidyesi olarak, dinini ister."

(**KURGU:** Şimdi yukarıdaki senaryoyu anlatmaya çalışalım: Önce **gün doğmuş** (Küntoldı) ve onunla birlikte ülkeye **adalet** ve **kanun** gelmiş. Daha sonra **ay doğmuş** (Aytoldı) ve onunla da ülkeye **mutluluk** gelmiş. Ancak **akıl** ve **ilim** olmadan hiçbirinin önemi olmadığı için ilmin önemini anlayan da vezirin **oğlu imiş** (Ögdülmiş). Hayatın en önemli kaçınılmaz gerçeği olan **ölüm ve sonrasını** da **dost filozof** mezar başında anlamış, düşünmüş, **oturmuş** (Odgurmuş) kalmış.) (Bu şekilde okursak, hem sembolik kişilerin isimlerini hem de temsil ettiği kavramları daha iyi anlayabiliriz.)

Türk Edebiyatı Panoraması adlı kitaptan alınmıştır.

DİVAN-I LÜGATİ'T TÜRK: Karahanlılar döneminde yaşayan ve ilk Türk bilgini, Kaşgarlı Mahmut tarafından yazılmış ilk Türkçe sözlüktür. İlk dilbilgisi kitabıdır. Bu eserde XI. yy. da halk ağzında yaşayan halk şiirleri, savlara ve deyimlerine de yer verilmiştir. Bütün bunlarla Türk kültürüne ait bilgi, görgü, kaygı, duygu ve sevinçlerine kadar her türlü yüksek düşünceleri yansıtılmaya çalışılır. Ancak bunların hangilerinin İslamıktan önce, hangilerinin İslamıktan sonra olduğu verilmez.

Bu eser, sadece sözlük açısından değil; Türk folkloru, etnografyası, tarihi, coğrafyası, sosyolojisi ve edebiyatı açısından da çok değerli bir kaynaktır. Eserinin içinde, 7.500 den fazla kelimenin anlamı verilir. Bu sayıya, sonradan giren kelimelerle, terk edilmiş kelimeler dahil edilmez.^[1] Ayrıca ulaşamadığı kelime sayısının da olma ihtimali göz önüne alındığında bu sayının çok daha fazla olması muhtemeldir. Bunun dışında Arapça ve Farsçadan giren sözcükleri de kitabına almaz. Dolayısıyla bu eser tam bir arı Türkçeyle yazılmıştır. Eserde verilen bütün koşuk ve sagular hece ölçüsüyle yazılmış olanlardır.

Ayrıca kitabın sonuna Türklerin ilk haritası sayılan bir harita koyarak; Türk boylarının coğrafyası, kullandıkları dilleri ve lehçeleri hakkında da bilgiler verir.

Eserin aslı bulunamamıştır. Elde bulunan nüshası, orijinalinin kopyasıdır. Eserin asıl varlığı hakkındaki ilk bilgiyi; XV.asırda Türk alimlerinden Ayıntablı Ayni ve kardeşi Şahabettin Ahmet ile XVII. Asırda dönemin büyük alimi Katip Çelebi haber verir.^[2]

Sav örneği

Ağılda oğlak togsa arıkda atı öner.
(Ağılda oğlak doğsa, dere boyunda otu biter.)
Evdeki buzagu öküz bolmaz.
(Ev danası öküz olmaz.)

DİVAN-I LÜGATİ'T TÜRK (Türk Dillerinin Sözlüğü-1072-1074) adlı eseri yazan KAŞGARLI MAHMUT, Karahanlı soyundan gelen ilk Türk bilgindir. 11.yy Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan bu eseriyle sanatçımız; Türk milliyetçisi sıfatıyla Araplara Türkçeyi öğretmek ve Türkçenin Arapçadan aşağı kalmadığını ispatlamak amacıyla bu eseri özellikle Arapça olarak yazar.

Türk lehçelerinin en büyük sözlüğü olan eser içinde, İslamiyet öncesi Orta Asya'da yaşayan Türklere ait geniş bilgiler; savlar, sagular ve koşuklar bulunduğu için sanki, İslamiyet öncesi ve sonrası Türk edebiyat ürünlerinin antolojisi gibidir. Sözcükleri açıklarken tarih, coğrafya, folklor ve edebiyatla ilgili, Türk toplum yapısını ortaya koyar. Aşağıda eser içinde bulunan, birkaç örnek verilmiştir:

Eserden Koşuk örneği:

Takiş içre uruştım
Uluğ birle kariştım
Tüküz atın yarıştım
Aydım emdi al utar

(Sadeleştirilmiş hali;
Savaşa vuruştım,
Büyük ile yarıştım,
Alını akışmalı atla yarıştım,
Ona "al utar"dedim)

[1] "Hemen bütün Türk boylarının dillerini, kafiyelerini elde ettim, yalnız terk edilmiş kelimeleri bu kitaba almadım." "Türk diline sonradan girmiş kelimeleri de yazmadım." N.S.Banarlı Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, cilt 1, sayfa 253

[2] N.S.Banarlı Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, cilt 1, sayfa 257

ATABETÜ'L HAKAYIK (Hakikatlerin Eşiği): 12. yy. EDİP AHMET YÜKNEKİ

Edip Ahmet Yükneki'ye ait didaktik bir eserdir. Kitabın son kısmına başkaları tarafından eklenen manzumelerden, sanatçının **doğuştan gözlerinin görmediğini** düşünüyoruz ancak Edip Ahmet hakkında; **“İmam-ı Âzam ile aynı çağda olduğu; İmam'ın derslerine gözleri görmediği halde çok uzak yoldan gelerek, en arkada oturup bir mesele öğrenip gittiği.”** konusundaki bilgilerin doğru olması pek mümkün değildir. Çünkü her ikisi de **ayrı çağlarda yaşamıştır.** Fakat bu yakıştırmadan Edip Ahmet'in, maneviyatının yüksek olduğu ve İmam-ı Âzam'ın mezhebinden olduğu düşünülebilir. Sanatçı, Türkistan - Taşkent'in cenûbunda (güneyinde) kalan **Yüknek'te doğmuştur.**

-Atabetü'l Hakayik, tamamıyla din ve ahlâk anlayışı temeli üzerine oturtulan ve öğüt veren **“pend name”** ^[1] gibi yazılmıştır.

-Kutadgu Bilig gibi **şehname ölçüsüyle** (fâ' ülün fâ' ülün fâ' ülün fâ' ul) yazılmıştır.

-Doğu-Kaşgar Türkçesi (**Hakaniye Lehçesi**) ile yazılmıştır.

-Kutadgu Bilig adlı esere göre bunda Arapça ve Farsça kullanılan sözcük sayısı fazla olduğundan, dili biraz daha ağırdır. Bu özellik, o günlerde Arapça ve Farsçanın Türk dili üzerindeki etkisinin daha fazla olduğunu gösterir. ^[2]

-Eserin başındaki **40 beyitlik gazel bölümden** sonra asıl konu, geriye kalan **101 dörtlükte** işlenir. Dörtlüklerde **mani tipi kafiye** kullanılmıştır.

-Didaktik, dini, ahlâki bir eserdir. Bilginin önemi, iyilik, cömertlik, erdem ve nefis mücadelesi işlenir.

-Eserin asıl metninin dörtlüklerle söylenmiş olması, milli düşüncenin Edip Ahmet'le de devam ettiğini gösterir.

Örnek bir dörtlük (Dünyanın gelip geçici olduğu):

Hakikatleri Eşiği'ni başta **40 beyit** sonra **101 dörtlük**' le anlattım. Dörtlüklerde **mani tipi kafiye** kullandığımı unutmayın.

(Ayrıca 101 tane mani tipi kafiyeyle yazdığı dörtlükleri göstermek için de dört parmağını gösterir.)

*Neçe yir bar erdi sıışmaz eri
Eri bardı, kaldı kurugtek yiri,
Neçe âlim erdi, neçe feylesof,
Kanı bu kün olur mininde biri*

(Nice bir yer vardı, halkı sığışmazdı.)
(Halkı gitti, yalnız kuru yeri kaldı.)
(Nice alim, nice filozof vardı.)
(Onların binde biri bugün hani?)

(Eserin başında, beyit kullandığını anlatmak gayesiyle “iki mısrayı ima etmek için” iki parmağını gösterir.)

Hakikatlerin Eşiği'ni
anca anladım hocam.

Pend name şeklinde
anlattığınız için ben de
bayağı öğüt aldım hocam.

NOT: Yusuf Has Hacib'in etkileri görülür.

(Diline dikkat et dışın kırılmasın (**Kutadgu Bilig**),
(Dilini sıkı tut dışını kırmasın (**Atabetü'l Hakayik**))

[1] **Pend name:** Divan edebiyatında dini ve ahlaki hikâyeleri anlatan öğüt kitaplarının genel adı.

[2] “Bu hadisenin açık delili, bu ilk iki eserin adlarındadır; ilk eser **Kutadgu Bilig**'in adı Türkçe olduğu halde, ikinci eserin adı **Atabatü'l Hakaayik** da tamamıyla Arapça bir terkiptir.” **N.S. Banarlı Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Cilt I, sayfa 243**

DİVAN-I HİKMET (Hikmetli Sözler Divanı): Ahmet Yesevi'nin hikmet adını verdiği şiirlerini topladığı kitaptır. Bu eser, İslam'ın temel kaidelerini, cennet-cehennem, dünya hayatının geçiciliğini, Peygamber AS. 'ın sevgisini, İslami menkıbeleri, dini ve ahlaki kuralları öğreten, tasavvuf ve Yesevilik tarikatı hakkında bilgi ve öğüt veren, didaktik bir eserdir.

Sanat kaygısından uzak, öğretici bir gayeyle yazıldığı için gayet sade ve samimi bir üslupla yazılmıştır. Türklerin İslam öncesi kültürünü de göz önüne alarak İslam'ın temel kaidelerini topluma yaymada bu eserin etkisi çöktür. Divan-ı Hikmet sayesinde İslam tasavvufu, geniş kitlelere ulaşır. Ayrıca **İlk Türk tarikatı olan Yesevilik** tarikatını kurarak, Orta Asya ve Anadolu'da pek çok tarikatın kurulmasına da öncülük eder.

Divan-ı Hikmet'in orijinal yazılmış yazma nüshaları yoktur ancak eserin yakın asırlarda el yazma kopyalarından biri Taşkent'te olmak üzere Kazan ve İstanbul'da basılmış üç ayrı nüshası vardır.

Divan-ı Hikmet'in Genel Özellikleri:

- Eser; **vezin, şekil** ve **dil** gibi dış unsurlar açısından Türk Halk edebiyatı geleneğini yansıtır. Diğer ilk İslami eserlere göre daha sade bir Türkçeyle yazılmıştır. **Doğu Türkçesi** (Kaşgar)-**Hakaniye Lehçesi** kullanılmıştır.

- Türk şirinin en belirgin özelliği olan **dörtlüklerle** ve **hece ölçüsüyle** (çoğunlukla 4+3=7 ve 4+4+4=12'li gibi) yazılmıştır. Dörtlüklerin belirli bir şekilde ardi ardına kafiyeleştiği geleneksel **destan şeklidir**.

- **Yarım kafiye** ve sıklıkla **redif** kullanılmıştır.

- Gayet samimi ve yumuşak bir üslup vardır.

-Divan-ı Hikmet içindeki aruzla söylenmiş olan şiirlerin Ahmet Yesevi'ye ait olması pek mümkün değildir. Çünkü Ahmet Yesevi'nin etkisiyle Orta Asya dervişleri arasında isimlerini belirtmeden Yesevi tarzı şiir söylemek bir gelenek olduğu için Divan-ı Hikmet içine aruzla yazılı pek çok şiir girmiştir. Ayrıca Ahmet Yesevi'nin hayatı hakkında anlatılan menkıbeler de o kadar iç içe girmiştir ki çoğu zaman bunları birbirinden ayırmak mümkün değildir.^[1] XII. yy. dan itibaren Orta Asya ve Anadolu'ya kadar çok geniş bir alan içerisinde manevi etkisi halen devam eden bir tasavvuf adamıdır.

12. yy. AHMET YESEVİ : Aslen şeyh olan İbrahim adlı bir kişinin oğludur. Batı Türkistan'ın Seyram kasabasında doğar ve yedi yaşında babası ölünce, ablasıyla birlikte Türkistan'a yerleşir. Önce Arslan Baba'nın manevi iklimi içinde yetişerek daha sonra da Yusuf Hamedâni'nin müridi ve halifesi olur. Sonra, onun postuna oturarak Türkistan ve Orta Asya Türkleri arasında İslam'ın yerleşmesine ve yayılmasına büyük katkıları olur. Ahmet Yesevi'nin destani hayatı o kadar geniştir ki onun tasavvufi hayat içindeki yerini bilmeden, sanatçıyı gerçek anlamıyla tanımak mümkün değildir.

Kısacası Ahmet Yesevi, "**Yesevilik**" tarikatının kurucusu, **Türk tasavvuf edebiyatının ilk temsilcisi ve Divan-ı Hikmet** adlı eserin yazarıdır.

(Hz. Peygamber (AS), 63 yaşında bu dünyadan ayrıldığı için Ahmet Yesevi de, Kâinatın Efendisine hürmeten 63 yaşından sonra toprak üstüne ayak basmaz. Kendisine toprak altında bir mezar gibi küçük bir yer yaparak zaruri ihtiyaçları dışında ölene dek, yaklaşık on yıla yakın, burada yaşar. Aşağıdaki dörtlük, onun neden toprak üstünde yaşamadığını anlatır.)

*Ey dostlar kulak salıng uyduğuma
Ne sebebdir altmış üç de girdim yirge
Miraç üzre Hak Mustafa ruhum kördi
Ol sebebdir altmış üç de kirdim yirge*

^[1] Bakınız Fuat Köprülü, (Ahmet Yesevi) Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar.

KİTAB-I DEDE KORKUT

Kitâb-ı Dede Korkut alâ Lisân-ı Taife-i Oğuzan
(Oğuz Boyunun Dili ile Dede Korkut Kitabı)

ÖZELLİKLERİ:

Yazarı belli olmayan ve baş kısmında Dede Korkut'u tanıtan **bir ön sözle 12 hikayeden** oluşan **anonim bir eserdir.**

Destan (epope) geleneğinden **(sözlü dönemden)** Halk hikayeciliğine **geçiş döneminin ilk ürünlerindedir.**

İslam öncesi oluşmuş, halk arasında söylene söylene 14. asırda son şeklini almış ve **15.yy'da yazıya geçirilmiştir.** Bu nedenle **hem İslam öncesi** mitolojik dönemin **hem de İslami dönemin** özelliklerini taşır.

Masallara benzer ve destansı bir hava içinde; **Oğuzların** insanüstü varlıklarla, **Gürcü ve Abazalarla savaşları ile ve kendi iç kavgalarını anlatan 12 hikayelerden oluşur.** Kimin tarafından oluşturulduğu bilinmeyen Dede Korkut Hikayelerinin biri Vatikan diğeri de Almanya'daki Dresden Kütüphanesinde olmak üzere **iki tane yazma nüshası bulunur.**

Hikayeler de olaylar anlatılırken nesir, diğer kısımlarda ise nazım kullanılmıştır. Yani **Nazım ve nesir iç içedir.** Nazımda **yarım uyak,** nesirde de **secili sözlerle** akıcı bir dil kullanılmıştır.

Dede Korkut, hikayelerde, kimliği ile ilgili bilgi olmayan bazen şaman, kam, ozan gibi kopuz çalıp hikmetli sözler söyleyen, bazen de öne geçip Allah'a dua eden Oğuz Türklerince sevilen, saygın bir kişiliktir. En son sözü hep Dede Korkut söyler. Bazı hikayelerde **anlatıcı,** bazı hikayelerde ise **kahraman olarak rol alır.** Hikayeler bağımsız olmakla birlikte bazı hikayelerde ortak kahramanlar bulunur.

Kitab-ı Dede Korkut ve İçindeki Hikâyeler

Dede Korkut, Türk edebiyatının en önemli eserlerinden bir tanesidir. Sözlü gelenekten; İslamiyet öncesinden itibaren halk içinde yaşayarak XV. yy. da yazıya geçirilmiştir. Kitabın ele geçen iki nüshası vardır. Asıl nüshasının nerede olduğu halen belli değildir.

1) Dresden Kral Kitaplığında bulunan nüshası: Bu nüsha içinde 1 giriş ve 12 hikaye mevcuttur:

- Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi.
- Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması.
- Kam Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek
- Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olması.
- Duha Koca Oğlu Deli Dumrul.
- Kanlı Koca Oğlu Kan-Turalı.
- Kazılık Koca Oğlu Yiginek.
- Basat'ın Tepegöz'ü Öldürmesi.
- Begil Oğlu Emre .
- Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu.
- Salur Kazan'ın tutsak olup oğlu Uruz'un çıkardığı boyu.
- İç-Oğuz'a Taş-Oğuz'un asi olup Bamsı Beyrek'i öldürmesi.

2) Vatikan Kitaplığındaki nüshası: (Hikâyet-i Oğuz-nâme-i Kazan Bey ve Gayri)

Kazan Bey ve ötekilerin Oğuz nâme Hikâyesi adını taşıyan bu ikinci nüshasında 1 giriş, 6 hikâye vardır:

- Hikâyet-i Han oğlu Boğaç Han.
- Hikâyet-i Bamsı Beyrek Boz Atlı.
- Hikâyet-i Kazan Bey'in evinin yağmalanması.
- Hikâyet-i Kazan Bey'in oğlu Uruz Han'ın tutsak olduğu.
- Hikâyet-i Kazılık Koca oğlu Yegenek Bey.
- Hikâyet-i Taş-Oğuz'un İç-Oğuz'a asi olup Beyrek'in vefatı.

Dede Korkut hikâyelerinde yiğitlik ve kahramanlık ön çıkar. Hikâyelerdeki kahramanların kimisinde olağan üstü özellikler göze çarpar. Tek başına 600 kafiri kılıçtan geçirmesi, Azrail'le mücadeleye girişmesi vs... Bu özelliklerinden dolayı destansı bir hava taşır ancak; **kısa olması, tamamıyla manzum olmaması, olaylarda fazlaca ayrıntıya girmemesi** gibi özelliklerinden ötürü **destan sayılmaz** Olsa olsa bu eser, **destanlarla halk hikayeciliği arasındaki geçiş dönemin ürünü sayılabilir.** ^[1]

Dede Korkut, gelecekle ilgili bilgiler verdiği için herkes tarafından keramet sahibi veli gibi düşünülür. Destanlar dönemindeki **Ozan ve Kam** gibi kopuz çalar **bazen de öne geçip dua eder, hikmetli sözleriyle herkesi etkiler.** Hikâyelerin hepsinin bir **toyla- eğlenceyle- başlaması, çocuklara ad verilmesinin** büyük bir **kahramanlık göstergesinden** sonra yapılması **gibi adetler, eski bir Türk geleneğini sürdürdüğünü** gösterir. ^[1]

^[1] Bkz. Cevdet Kudret, *Örneklî Türk Edebiyatı Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, s.323-324-327-328

XI. ve XII. yy. İSLÂMİ-GEÇİŞ DÖNEMİ ESERLERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

- Bu dönem eserlerinde İslâmiyet öncesi kültürle İslâmi kültür iç içedir. Yani İslam öncesi edebiyatın etkileri de görülür.
- Eserlerde İslam dinini öğretme düşüncesi hakimdir.
- Eserlerde toplum hayatını şekillendirme ve yönlendirme esas alınmıştır.
- Bu dönem eserlerini ortaya koyan; Ahmet Yesevi, Yusuf Has Hacı, Edip Ahmet Yükneki ve Kaşgarlı Mahmut gibi sanatçılar toplum hayatına yön vermek gayesiyle o dönem halkının anlayabileceği bir dil kullanırlar.
- Bu dönemin eserlerinde İslamiyet'in etkisiyle Türkçe'ye Arapça ve Farsça sözcükler girmeye başlar.
- Bu dönemin eserlerinde Uygur harflerinin yanında Arap harfleri de kullanılmaya başlanır.
- Şiirlerde bu döneme kadar sadece milli ölçümüz olan hece ölçüsü kullanılırken bu dönemde hem hece hem de aruz ölçüsü kullanılır.
- Ayrıca Arapça ve Farsça 'da kullanılan mesnevi, gazel, kaside gibi yeni nazım biçimleri kullanılmaya başlanır.
- Şiirlerin nazım birimi hem dördlük hem de beyittir.
- Bu dönemin eserleri genellikle öğretici ve öğüt verme düşüncesiyle yazıldığı için metinler; **sanat metinleri** ve **öğretici metinler** diye kesin çizgilerle birbirinden ayrılmamıştır.